

Борисов В. А.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕРМІНА: ДО ПИТАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

Сучасна термінологія є досить динамічною системою, якій властиві перманентні зміни відповідно до екстра- та інтралінгвальних тенденцій доби. Зміни відбуваються в термінології як науки, у галузевих термінологіях різних мов і, відповідно, у конкретних терміносистемах. Загальна теорія термінології перебуває на перетині лінгвістики, логіки, онтології, інформатики. Вона базується на поняттях, їхніх характеристиках і на пошуку лінгвістичного відображення цих понять – терміна. З погляду традиційної термінології термін можна протиставити слову: терміну властиві моносемія, точність визначення і наявність одного референта, що робить із нього своєрідний ярлик для позначення об'єкта. Моносемію покладено в основу творення терміна, вона виправдана прагненням до уникнення двозначності (незрозумілості) у фаховій комунікації. З кінця ХХ століття набувають актуалізації нові напрями в термінології: соціотермінологія, текстуальна термінологія, соціокогнітивний напрям, комунікативна теорія термінології. У сучасних дослідженнях терміносистем французького наукового/професійного дискурсу термінологічну лексику сприймають як частину лексичного складу мови у вигляді системи, де лексеми та їхні значення залучені до утворення мережі взаємозумовлених семантичних зв'язків. Аспекти вияву цих системних зв'язків є певними феноменами, навколо яких організовано базові лексико-семантичні мікросистеми мови: полісемія, синонімія, антонімія. Так, аналіз функціонування термінів у дискурсі освіти дає змогу констатувати, що ідеальна модель терміна часто зазнає порушень. Терміни, як і загальноживані слова, набувають властивостей полісемії починаючи з моменту свого включення в дискурс. Але попри всі зміни, що відбулися в загальній теорії термінології за останні десятиріччя, питання нормалізації термінів, їх стандартизації є актуальними для термінологічної номенклатури у сфері освіти.

Ключові слова: дискурс освіти, термін, термінологія, моносемія, полісемія, синонімія, антонімія.

Постановка проблеми. Сучасна термінологія є динамічною системою, якій властиві зміни. Технологічні й економічні трансформації посутньо впливають на суспільні структури. У «цифровому» суспільстві виникають нові потреби, адже воно вимагає актуалізації галузевих терміносистем і робить центральним не стільки термін, скільки різноманітні сфери його застосування. Зміни відбуваються в термінології як науці, у галузевих термінологіях різних мов, зокрема французької, і, відповідно, у конкретних терміносистемах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну кількість наукових розвідок останніх років присвячено вивченню лексико-семантичних відношень у термінології французької мови. Так, Н. Кюсьюк зосереджує увагу на дослідженні антонімії у французькій юридичній термінології. Р. Кокурек у дослідженні технічної й наукової французької мови приділяв увагу лексичній антонімії. Існують

наукові розвідки, спрямовані на дослідження явищ синонімії та антонімії у французькій спортивній лексиці (Р. Коваль, Ю. Струганець), синонімічних відношень у медичній терміносистемі (Л. Баррос). В окремих роботах здійснено порівняльний аналіз лексико-семантичних відносин у терміносистемах різних мов: С. Якімовська розглядає явище синонімії у французькій та македонській юридичній термінології, Ф. Кемун порівнює прояви полісемії в термінології біомедицини французької, англійської та іспанської мов.

Постановка завдання. Сьогодні вивчення окреслених питань не стало предметом окремих досліджень термінології французької освіти, проте метамова дискурсу освіти потребує аналізу лексико-семантичних відношень, що й становить актуальність представленої статті.

Виклад основного матеріалу. Загальна теорія термінології, яку зазвичай називають класичною,

або традиційною, термінологією, відповідає сукупності досліджень, що були проведені на основі термінологічної концепції австрійського термінолога та промисловця Е. Вюстера (або його послідовників). Ця теорія перебуває на перетині лінгвістики, логіки, онтології, інформатики і базується на поняттях, їхніх характеристиках, а також на пошуку лінгвістичного відображення цих понять – терміна. З погляду традиційної термінології термін можна протиставити слову: терміну властиві моносемія (*la monosémie*), однозначність (*l'univocité*), точність визначення і наявність одного референта.

Класична термінологія вважалася виключно ономазіологічною й мала на меті стандартизацію спеціалізованого мовлення. З кінця 70-х років ХХ ст. почалася критика загальної теорії термінології, її обмежувального характеру й неможливості застосування в сучасних складних умовах взаємодії між галузями та науками. Утворилися нові напрями в термінології: соціотермінологія (Ф. Годен), текстуальна термінологія (Д. Буріго, М. Слodziан), соціокогнітивний напрям (Р. Теммерман), комунікативна теорія термінології (М. Т. Кабре). Серед перших робіт нового напрямку були роботи французького лінгвіста А. Рея, який наполягав на необхідності врахування в термінології можливості мультидисциплінарного підходу до термінологічних одиниць, репрезентативної і комунікативної функції спеціалізованого дискурсу, ситуації спілкування, концептуальних змін [6].

Починаючи з останніх десятиліть ХХ ст. термінологія значно наблизилася до лінгвістики загалом і до лексикології зокрема. Основною метою стала не стандартизація, а опис спеціалізованого дискурсу. На сучасному етапі розвитку спеціалісти вже визнають полісемію або синонімію як достатньо прийнятні характеристики терміна. Також смисл терміна може зазнавати впливу контексту його вживання [8].

Зрозуміло, що моносемія лежить в основі творення терміна, вона виправдана прагненням до уникнення двозначності (незрозумілості) в комунікації між спеціалістами. Проте аналіз функціонування термінів у дискурсі призводить до констатації, що ідеальна модель терміна зазнає порушень. Терміни, як і загальнонавчальні слова, тяжіють до полісемії починаючи з моменту свого включення в дискурс. Це явище має місце навіть у межах однієї сфери вжитку терміна, наприклад *la direction* водночас є органом управління та процесом управління.

Подібні порушення традиційної схеми трапляються й у системі «одне поняття – один термін». Частими є ситуації, коли один термін вважають основним для вираження поняття, а ще декілька – визнаними синонімами. Здебільшого в термінології використовують один з аспектів синонімії, так звану «референтну синонімію», за якої дві або більше лінгвістичних одиниць є синонімами, якщо вони відсилають до одного поняття і через це поняття до одного об'єкта. Тобто синонімія існує в теорії позначення (називання), а не в теорії смислу (значення) [5, с. 111–112].

З погляду деяких дослідників синонімія свідчить про певну неуніфікованість терміносистеми [1], адже синонімію вважають властивою терміносистемі в період становлення. Причинами появи синонімів може бути розвиток внутрішніх мовних ресурсів, історичні зміни в термінологічній лексиці, пошук більш відповідного терміна у зв'язку з уточненням, розширенням або звуженням певного поняття, зміни в законодавстві. Найменш схильними до синонімії дослідники вважають терміносистеми точних наук.

Запозичення з інших мов (на сучасному етапі – з англійської) також можуть слугувати джерелом виникнення синонімів: *logiciel éducatif* (m.) – *educational software, formation en ligne* (f.) – *on-line training*. Із цим типом синонімів активно борються Французька академія, Комісія зі збагачення французької мови та інші офіційні установи. Вони мають на меті поширення французької мови та збереження її чистоти й через законодавчі акти та урядові документи рекомендують уживати тільки французькі терміни.

Синонімія може носити частковий характер, бути неабсолютною:

1) *éducatrice* (f.) – *enseignante* (f.) – *formatrice* (f.) – *maîtresse* (f.): *éducatrice* – вихователька, *formatrice* – тренерка, інструкторка, *maîtresse* – шкільна вчителька, зокрема вчителька початкових класів, *enseignante* – вчителька середньої школи;

2) *système éducatif* (m.) – *système d'éducation* – система освіти. Перший термін (за термінологією ЮНЕСКО) відповідає формальному навчання населення, а другий означає окрему систему освіти (Франції, Квебека, Швейцарії);

3) *pilotage* (m.) (більш загальний, нейтральний термін) – *direction* (f.) – *gouvernance* (f.) – *management* (m.) – управління, керування (належать до структур із більш чіткою ієрархією). Терміни *gouvernance* та *management* узагалі не мали відношення до освіти та прийшли зі сфери ділової мови;

4) *abandon scolaire* (m.) (більш загальний термін, означає «покинути школу, колеж, університет») – *décrochage scolaire* (m.) (більш вузький термін, означає «покинути заклад середньої освіти») – *abandon des études* (вживається для тих, хто завчасно покидає навчання, і для тих, хто закінчив програму, але не отримав відповідної кваліфікації) – *abandon en cours d'études – sortie précoce (prématurée)* (f.) *du système éducatif* – тимчасове або остаточне перебивання навчання [7, с. 63].

Досить поширеним явищем можна вважати тимчасову синонімію, що виникає у разі заміни одного терміна іншим, більш новим і відповідним. Деякий час старий і новий терміни використовують паралельно, доки всі спеціалісти не ознайомляться зі змінами й не звикнуть до них. Серед прикладів тимчасової синонімії в терміносистемі французької освіти можна назвати такі:

1) *lycée d'enseignement professionnel* (m.) – *lycée professionnel* – ліцей професійної освіти (професійний ліцей). Другий термін замінив перший у 1985 р.;

2) *Ecole nationale de perfectionnement* (f.) – Національна школа оздоровлення – *Etablissement régional d'enseignement adapté* (m.) – регіональний заклад адаптованої освіти;

3) *logiciel éducatif* (m.) – *logiciel pédagogique* (існував до 2007 р.) – програмне забезпечення для допомоги у засвоєнні знань і набутті компетентностей. Нині маємо справу з новою парою синонімів *logiciel éducatif* – *logiciel d'enseignement*.

Окремим підвидом термінологічної синонімії є абсолютні синоніми, що розрізняються тільки вживанням у повній чи скороченій формі:

1) *diplôme de licence* (m.) – *licence* (m.) – диплом ліцензіата (три роки після бакалавра);

2) *cours en ligne ouvert à tous* (m.) – *cours en ligne* – загальнодоступний онлайн-курс. До цієї пари існує ще один синонім – *cours en ligne ouvert massivement*.

Антонімія є, безперечно, визнаним явищем у термінології й сприймається дослідниками як «позитивний» (порівняно із синонімією) елемент утворення терміносистеми. Проблема антонімії та предмета її дослідження є дуже давньою. Ще Аристотель у процесі закладання основ своїх філософських концепцій звертався до опозицій, що реалізуються у «змаганні» протилежних слів. Проте погляди на антонімію як на одну з найактуальніших підсистем мови, класифікація антонімів й досі не мають загально визнаного всіма науковцями спільного напрямку [3, с. 80].

Підходи до визначення й аналізу термінів-антонімів також продовжують змінюватися у зв'язку з розвитком та змінами в лінгвістиці загалом й у термінології зокрема. У сучасному розумінні антонімії віддають перевагу поняттю протиставлення (l'opposition), яке одночасно із запереченням включає певну «спільність» термінів, їхню належність до однієї сфери. Висувають гіпотезу, що антонімія є особливим випадком співгіпонімічних відношень (la relation de co-hyponymie): щоб бути антонімами, термінам треба мати спільний гіперонім (на одному рівні) [2]. За загальними ознаками дослідники виокремлюють три типи антонімічних відношень:

1) антонімія в прямому значенні (l'antonymie stricte, scalaire), найбільш поширений тип, який передбачає градуальні опозиції: *éducation formelle* (f.) – *éducation informelle* (існує також проміжний варіант *éducation non-formelle*); *évaluation formative* (f.) – формативне оцінювання – *évaluation sommative* – сумарне оцінювання (МКР, іспит); *évaluation formative* – *évaluation certificative* (підсумкове, часто публічне, оцінювання, що закінчується врученням атестату, диплому);

2) антонімія зі значенням комплементарності (la complémentarité), яка саме й включає значення заперечення: *littérisme* (m.) (з абсолютним синонімом *letrisme* (m.)) – здатність читати простий текст, розуміючи його, використовувати й повідомляти інформацію, подану письмово – *illettrisme* (m.); *délivrance d'un diplôme* (f.) – видача диплома – *détention d'un diplôme* (f.) – позбавлення диплома; *cours en ligne ouvert à tous* (m.) – загальнодоступний онлайн-курс – *cours en ligne d'accès restreint* – онлайн-курс обмеженого доступу; *décrochage scolaire* (m.) – припинення навчання в закладі середньої освіти – *raccrochage scolaire* (m.) – поновлення в навчанні;

3) антонімія зі значенням взаємоспрямованості (la réciprocité), коли суб'єкт однієї дії є об'єктом іншої [4]: *enseigner* – *apprendre*.

Пару дієслів *enseigner* – *apprendre* та похідних від них іменників *enseignement* – *apprentissage* варто розглянути більш детально. Дієслово *enseigner* є синонімом *apprendre* у значенні *apprendre qch à qn* – викладати (навчати). Але в контексті *apprendre qch* це дієслово означає «учити щось (самому)», і в такому разі означені дієслова стають антонімами зі значенням взаємоспрямованості. Відповідно, іменники *enseignement* і *apprentissage* є контекстуальними синонімами в ряду слів *éducation* (f.) – *formation* (f.) – *apprentissage* (m.) – *enseignement* (m.) –

instruction (f.). Разом із тим *enseignement* – це діяльність учителя/викладача, тоді як *apprentissage* – це діяльність учня, їх нерідко протиставляють, як і терміни *enseignant* – *apprenant*. Таким чином, ми маємо справу із взаємоспрямованими антонімами. Подібну ситуацію спостерігаємо й в українській мові щодо вживання термінів «вчити» та «навчати».

Явище омонімії також відіграє свою роль у формуванні французької терміносистеми освіти, хоча його прояви є достатньо обмеженими в термінології. У загальному плані французька мова є більш схильною до омонімії, ніж українська, особливо до часткової омонімії. Дослідники доходять висновку, що у французькій мові короткі слова частіше утворюють омонімічні пари або групи, ніж довгі. У термінології омонімії здебільшого є результатом «переміщення» терміна з однієї терміносистеми до іншої, а також результатом термінологізації загальнонавчаних слів: 1. *crédit* (m.): а) повага, б) грошовий кредит, с) навчальний кредит; 2. *discipline* (f.): а) предмет, б) дисципліна; *classe* (f.): а) навчальний рік, б) сукупність учнів, с) місце для проведення занять; *éducation* (f.): а) освіта та розвиток людини, б) розвиток якоїсь здібності, органу. Як синонім до останнього значення вживається термін *exercice* (m.).

Найчастіше явище омонімії трапляється в системі термінів-аббревіатур: *CE* – *Comité d'éducation* (m.) або *Conseil d'école* (m.), *UE* – *Union européenne* (f.) або *Unité d'enseignement* (f.). Для запобігання термінологічній плутанині, що може виникнути під час уживання аббревіатур, у найбільш важливих офіційних документах, пов'язаних із французької системою освіти (наприклад, в Освітньому кодексі), терміни вживаються тільки в повній формі.

Абревіатури-омоніми, як і загальнонавчани слова-омоніми, можуть поділятися на підвиди. Наприклад, серед акронімів іноді мають місце омофони: *Sivis* (*Système d'information et de vigilance sur la sécurité scolaire*, m.) – система інформування та спостереження за шкільною безпекою та *Civis* (*Contrat d'insertion dans la vie sociale*, m.) – договір соціальної адаптації.

Пароніми, що за загальним, найбільш спрощеним визначенням є словами, які мають майже однакову вимову, але не є омонімами, поділяються на декілька самостійних типів. Найбільш поширеними є паронимазії – схожі за звучанням слова, які не мають нічого спільного за змістом. Окрім того, існують ще часткові пароніми, які є результатом вирівнювання (атракції) за аналогією з іншим словом, та штучні вирази, сформовані в результаті

впливу одного виразу на зміст іншого. Основними проблемами існування паронімів у термінології є проблема змісту, плутанина та неадекватність вживання слів, хоча іноді змістовий нюанс і не є значним.

Наведемо деякі приклади термінів-паронімів, які активно вживають у французькій терміносистемі освіти:

1) *compétent* (компетентний) – *compétentiel* (компетентнісний);

2) *scolarité* (f.) (шкільне навчання, тривалість навчання) – *scolarisation* (f.) – шкільне навчання, дія навчання дітей у школі. Із цією парою термінів пов'язані інші, які також треба чітко розрізняти за семантикою: *frais de scolarité* (m.pl.) – плата за навчання, але *taux de scolarisation* (m.) – показник зарахування, кількість учнів;

3) *communicatif* (комунікативний) – *communicationnel* (комунікаційний);

4) *éducatif* (освітній, навчальний) – *éducatif* (той, що стосується освіти, має відношення до освіти).

Висновки і пропозиції. У сучасних дослідженнях у галузі термінології французької мови термінологічну лексику сприймають, як і лексичний склад мови взагалі, у вигляді системи, де лексеми та їхні значення залучені до утворення мережі взаємозумовлених зв'язків. Аспекти прояву цих системних зв'язків є певними феноменами, навколо яких організовані базові лексико-семантичні мікросистеми мови: полісемія, синонімія, антонімія. Але попри всі зміни, що відбулися в загальній теорії термінології за останні десятиріччя, питання нормалізації та перекладу (відтворення) термінів посідають важливе місце в дослідженнях термінологів. Стандартизація є реальністю, яка має щонайменше два рівні. Французька мова, як і більшість інших мов, змушена підтримувати певний порядок у термінологічній номенклатурі. Крім того, термінологія передбачає певний суспільний контроль, без якого терміни втратили б можливість функціонувати як професійна лексика. Цей контроль, що здійснюється індивідом або групою, які пов'язані з певною спільнотою, сприяє тому, що термін може залишатися в кожній ситуації свого вживання достатньо чітким (якщо й не повністю моносемічним), щоб функціонувати як термін, зміст якого спеціалісти розумітимуть однаково. Можна стверджувати, що в конкретній ситуації спілкування спостерігається відсутність двозначності терміна навіть тоді, коли йому властива полісемія або він є членом синонімічного ряду.

У сучасному світі, де спілкування та обмін інформацією перебувають у центрі діяльності людей, потреба у «послугах» термінології стає все більш відчутною. Необхідність чіткого розуміння термінів у кожному їх конкретному вживанні представниками різних галузевих та мовних

спільнот, прагнення до гармонізації або навіть уніфікації систем освіти (і, відповідно, терміно-систем) країн європейського простору роблять подальші розвідки в напрямі загальнотеоретичного та лексикографічного аналізу термінів сфери освіти суголосними часові.

Список літератури:

1. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
2. Amsili P. L'antonymie en terminologie : quelques remarques. 2003 [E-resource]. URL : <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00009275/document>.
3. Cuciuc N. L'antonymie privative dans le français juridique. *Buletinul Stiintific al Universitatii Mihail Kogalniceanu*. 19/2010. № 1. P. 80–95.
4. Gutu A. Aspect systémique et fonctionnel des antonymes. Chisinau : ULIM, 2005. 120 p.
5. Le sens en terminologie / Sous la direction de Henri Béjoint, Philippe Thoiron. Lyon : Presses Universitaires de Lyon, 2000. 281 p.
6. Rey A. La terminologie: noms et notions. 2e édition. Paris : PUF, 1992. 127 p.
7. Terminology of European Education and Training Policy. Second edition / James J. Calleja. Luxembourg: Publications office of the European Union, 2014. 338 p.
8. Thoiron P., Béjoint H. La terminologie, une question de termes? *Meta*, 55 (1), 2010. P. 105–118. URL : <https://doi.org/10.7202/039605ar>.

Borysov V. A. LEXICO-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE TERM: ISSUES OF TERMINOLOGICAL NOMENCLATURE STANDARDISATION IN FRENCH EDUCATION DISCOURSE

Modern terminology is dynamic, and it undergoes changes due to intralingual and extralingual factors. Changes take place in terminology as a science, in terminologies of different languages, and correspondingly in terminological systems. The general theory of terminology lies in the domains of linguistics, logics, ontology, computer science. It is based on concepts, their characteristics, and the search for the linguistic presentation of these concepts – the term. In terms of traditional terminology, the term can be contrasted to the word: the term is characterized by monosemy, unambiguity, precise definition, and single referent, thus making a kind of a label for defining an object. Monosemy is the basis for terms creation, it is justified by the necessity to avoid ambiguity in professional communication. Since the end of the twentieth century new trends in terminology have become relevant: socio-terminology, textual terminology, socio-cognitive direction, communicative terminology theory. In modern studies of French terminology, terminological vocabulary is perceived as a system where lexemes and their meanings are involved in the formation of a system of interconnected relationships. Aspects of manifestation of these systemic connections are certain phenomena around which basic lexical-semantic microsystems of the language are organized: polysemy, synonymy, antonymy. The analysis of terms functioning in education discourse leads to the fact that the above mentioned aim is not always achieved. Terms tend to be polysemic from the moment of their inclusion in discourse. But despite all the changes that have taken place in the general theory of terminology over the last decades, the issue of terms normalization and standardization are topical for the terminological nomenclature in the field of education.

Key words: education discourse, term, terminology, monosemy, polysemy, synonymy, antonymy.